

Darbības vārda *varēt* lietojums vēlējuma izteiksmē Saeimas sēžu stenogrammu korpusā¹

The use of verb varēt 'can' in conditional mood in the Corpus of the Saeima

Anete Daina

LU Latviešu valodas institūts

Latvijas Universitāte

Kalpaka bulvāris 4, Rīga, LV-1050, Latvija

E-pasts: anete.daina@lu.lv

Rakstā aplūkots latviešu valodas modālā darbības vārda *varēt* lietojums vēlējuma izteiksmē. Pētījuma avots – Latvijas Republikas 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpus. Analizējot darbības vārda *varēt* lietojumu vēlējuma izteiksmē, tiek noteiktas un skaidrotas tā paustās modālās nozīmes un iespējamā teksta autora izvēles motivācija. Piemēru analīze ļauj secināt, ka modālā darbības vārda *varēt* lietojums vēlējuma izteiksmē norāda uz teksta autora nepārliecinātību, nenoteiktību, piesardzību un neuzstājīgumu par teiktā saturu, tādējādi liecinot par vājāku iespējamību. Atkarībā no konsituācijas teksta autors ar modālā darbības vārda *varēt* vēlējuma izteiksmi adresātam izsaka ieteikumus, kas atsevišķos gadījumos varētu tikt uztverta kā implicēta pavēle. Piemēru analīze liecina, ka *varēt* vēlējuma izteiksmes lietojums teksta autora pavēli / norādījumu dara netiešāku, pieklājīgāku, diplomātiskāku. Noslēgumā iespējams secināt, ka *varēt* lietojums vēlējuma izteiksmē saistīts ar pieklājības stratēģiju izmantošanu, teksta autoram vēloties saglabāt vai radīt noteiktu paštēlu.

Atslēgvārdi: modalitāte; modāls darbības vārds; vēlējuma izteiksme; iespējamība; ieteikums.

Ievads

Raksts tapis plašāka pētījuma, proti, pētījuma autore promocijas darba „Verba modalitāte un valodas ietekmējošā funkcija latviešu valodā”, izstrādes gaitā. Raksta mērķis ir aplūkot modālā darbības vārda *varēt* un vēlējuma izteiksmes mijiedarbi – kā darbības vārda *varēt* semantiku ietekmē tā lietojums vēlējuma izteiksmē, respektīvi, vai un kā mainītos vēstījums, ja darbības vārds *varēt* tiktu lietots īstenības izteiksmē

¹ Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai” projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0006).

vai arī ja vēlējuma izteiksmē tiktu lietots tikai konstrukcijā ietilpstošais patstāvīgais darbības vārds, tādējādi meklējot pamatojumu teksta autora izvēlei lietot tieši darbības vārdu *varēt* vēlējuma izteiksmē. Šādu pētījumu veikt rosinājusi darbības vārda *varēt* un vēlējuma izteiksmes saikne ar modalitāti, kā arī abu modalitātes izteikšanas līdzekļu semantika, kas saistīta ar iespējamības jēdzienu.

Pētījuma avots ir „Latvijas Republikas 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpus (Saeima)” (pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/50>). Saeimas sēžu runu publiskais un plašu auditoriju uzrunājošais aspekts padara tās par piemērotu avotu modalitātes analīzei. Piemēros saglabāta oriģinālrakstība, treknrakstā izcelts analizētais modālais darbības vārds kopā ar konstrukcijā ietilpstošā patstāvīgā darbības vārda nenoteiksmi, sekundāras nozīmes analizētās vienības pasvītrotas. Aiz piemēriem iekavās norādīts to fiksēšanas gads.

Rakstā izmantots termins *modāls darbības vārds*, kas apzīmē semantisku darbības vārdu grupu, kuriem modālās nozīmes piemīt neatkarīgi no funkcijas teikumā (piem., Ivulāne, Kalnača 2013, 468; Matthews 2014, 247; Kalnača, Lokmane 2022, 95). Modalitāte pētījumā uzskatīta par semantisku kategoriju, kas pauž teksta autora attieksmi, kā arī vērtējumu, viedokli vai nu par sprieduma, izteikuma saturu, vai arī par situācijas norisi, pret ko vērst izteikums (piem., Lyons 1977, 452; Halliday, Webster 2002, 244; Bussmann 2006, 754). Rakstā izmantots dalījums epistēmiskajā un deontiskajā modalitātē: *epistēmiskā modalitāte* saistīta ar iespējamības, varbūtības, nepieciešamības u. c. modālo nozīmju izteikšanu, savukārt *deontiskā modalitāte* – ar pavēles, atļaujas, aizlieguma, ieteikuma u. c. modālo nozīmju izteikšanu (Palmer 2001, 8–10; Matthews 2014, 99, 126). Lietots arī termins *modāla nozīme* – tā ir konkrēta nozīme, kas saistāma ar modalitāti. Tās ir, piem., jau minētās epistēmiskās nozīmes – iespējamība, varbūtība, nepieciešamība – un deontiskās – pavēle, atļauja, aizliegums, ieteikums u. c.

Modālā darbības vārda *varēt* semantika pamatā saistīta ar iespējamības un spējas izteikšanu (<https://mlvv.tezaurs.lv/varēt>):

1. Būt tādām, kurām ir fiziska vai psihiska īpašība, šādu īpašību kopums, arī darbības, stāvokļa ievirze, kas rada iespēju ko darīt, veikt, arī uztvert ko, reaģēt uz ko (par cilvēkiem); arī spēt (1).
 - 1.1. Būt tādām, kurām ir īpašība, īpašību kopums, kas nodrošina iespēju darboties, reaģēt uz ko (kādā situācijā, apstākļos u. tml.) – par dzīvniekiem, augiem.
2. formā: trešā persona. Būt tādām, kurām ir īpašība, īpašību kopums, kas nodrošina kādas norises, procesa, funkcijas īstenošanu (par priekšmetiem, vielām, parādībām u. tml.); arī spēt (2).
3. formā: trešā persona. Pastāvēt situācijai, apstākļiem, norisēm u. tml., kas nodrošina kādu darbību, procesu, stāvokli, arī (kā) eksistenci.
4. Drīkstēt.

Latviešu valodā darbības vārds vēlējuma izteiksmē norāda uz vēlamu (Skujiņa 2007, 440), iespējamu, nenoteiktu un uz nākotni orientētu (Kalnača, Lokmane 2021, 257) darbību un to lieto, arī lai diplomātiski izteiktu kādu lūgumu, aicinājumu vai nedrošu apgalvojumu (Paegle 2003, 117). Tai ir divas laika formas – vienkāršā tagadne un saliktā tagadne (Kalnača 2013, 485), kurās aplūkots arī darbības vārds *varēt*.

1. Darbības vārds *varēt* vēlējuma izteiksmes vienkāršajā tagadnē: (ne)iespējamība

Vēlējuma izteiksmes vienkāršā tagadne norāda uz darbības vienlaicīgumu vai sekojamību attiecībā pret konteksta īstenības izteiksmes laika formu (Kalnača 2013, 496). Saeimas sēžu stenogrammu korpusā darbības vārda *varēt* vēlējuma izteiksmē vienkāršajā tagadnē lietojums galvenokārt saistīts ar norādi uz kādas darbības iespējamu vai neiespējamu īstenošanos, tādējādi teksta autoram izsakot pieņēmumus par to, piem.:

- (1) *Pēc mūsu aprēķiniem, ņemot vērā to adoptētāju skaitu, kuri adoptējuši bērnus pēc trīs gadu vecuma pēdējo trīs gadu laikā, un vidējo algu valstī, šāda iniciatīva valstij **varētu izmaksāt** aptuveni 50 tūkstošus eiro gadā.* (2019)
- (2) *Var par to ironizēt, bet bija muiža, Pasienes baznīca, kas ir UNESCO kultūras piemineklis... Varēja uzcelt fantastisku baznīcu. Šodien tādu mēs par 20 miljoniem **nevarētu uzcelt!** Viena draudze varēja uzbūvēt.* (2020)

Pēc raksta autores domām, kombinējot abus iespējamības izteikšanas līdzekļus, tiek pastiprināta teksta autora norobežošanās no apgalvojuma jeb atbildības mazināšana. Citiem vārdiem sakot, lietojot darbības vārdu *varēt* vēlējuma izteiksmē, parādās nepārlicinātības un pastiprinās pieņēmuma nianse.

Darbības vārda *varēt* vēlējuma izteiksmes nepārlicinātības dabu labi ilustrē (3) piemēra konteksts:

- (3) *Jāatzīst, ka pēc līdzīga principa ir strādājusi arī Veselības ministrija [...], kad bijis jāatbild uz jautājumu, cik cilvēku tiks izslēgti no pilnās veselības aprūpes pakalpojumu saņemšanas no šī gada sākuma? Te 80 tūkstoši, te 100 tūkstoši, te vēl kaut kāds cipars tiek pagrābts. Nu, šajā pieprasījumā... atbildē uz pieprasījumu saņemam jaunu laimīgo ciparu, laimīgo skaitli – tie **varētu būt** aptuveni 60 tūkstoši cilvēku. Taču tajā pašā laikā ir rakstīts – 60 tūkstoši cilvēku varētu arī nebūt, jo nav skaidrs, cik tad cilvēku no šiem 60 tūkstošiem, kuri strādā legālā saimnieciskās darbības formā Latvijā, beigu beigās maksā nodokļus un var saņemt veselības aprūpes pakalpojumus, jo līdz šim brīdim nestrādā dabubāzes, kurām jau sen – no 1. janvāra – vajadzēja strādāt. (2019)*

Pirms teikuma daļas ar darbības vārdu *varēt* vēlējuma izteiksmē [...] tie **varētu būt** aptuveni 60 tūkstoši cilvēku teikts *Te 80 tūkstoši, te 100 tūkstoši, te vēl kaut kāds cipars tiek pagrābts*, savukārt pēc *varētu* lietojuma parādās arī paša teksta autora vērtējums par šī *varētu* nozīmi, respektīvi, *Taču tajā pašā laikā ir rakstīts – 60 tūkstoši cilvēku varētu arī nebūt, jo nav skaidrs, cik [...]*.

Sastopami arī gadījumi, kuros teksta autors šo nepārlicinātības / pieņēmuma aspektu pastiprina vēl ar trešā iespējamības nozīmes izteikšanas līdzekļa lietojumu, proti, tas ir modāls iespraudums *iespējams*, piem.:

- (4) *Tāpat, **iespējams, varētu atrast** arī kādu iedīgli sabiedrībai saprotamām ministres darbībām, taču runa patiesībā nav par to.* (2019)

Līdzīgi, piem., angļu valodā, novērots, ka modālo darbības vārdu *can* (izsaka spēju, iespējamību, atļauju vai aizliegumu (ja noliegumā), ieteikumu, lūgumu u. c., sk. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/can>) un *may* (izsaka iespējamību vai varbūtību, kā arī atļauju vai aizliegumu (ja noliegumā) vai jautājuma teikumā lūgumu u. c., sk. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/may>), pagātnes formu *could* un *might* lietojums, runājot par iespējamību, pauž lielāku nenoteiktību / nepārlicinātību jeb vājāku iespējamību (Larrea 2003, 34, 35; Zhang 2019, 882).

Kā norāda Joanna Hojnicka (*Joanna Chojnicka* 2012, 29), izsakot iespējamību / varbūtību, teksta autors nevar kļūdīties neatkarīgi no tā, vai teiktais izrādīsies taisnība vai ne, līdz ar to varētu teikt, ka darbības vārda *varēt* un vēlējuma izteiksmes apvienojums noder kā atkāpšanās ceļa nodrošinājums. Ar nepārlicinātības / nenoteiktības un atbildības mazināšanas aspektu saistīts arī angļu valodas termins *hedge / hedging*, kam latviešu valodniecībā nav terminoloģiska ekvivalenta, bet ko varētu skaidrot kā netiešas, izvairīgas izteiksmes lietošanu. Angļu valodniecībā termins *hedge* apzīmē jebkuru izteiksmes līdzekli, ar kura palīdzību teksta autors izvairās izteikt apgalvojumu, kas varētu būt nepatiess, vai prasību, kas varētu netikt akceptēta (Matthews 2014, 173). Šis jēdziens ir saistīts arī ar epistēmisko modalitāti. Kā raksta Svenja Kranich (*Svenja Kranich* 2011), tādi epistēmiskie angļu valodas modālie darbības vārdi kā *might* un *could* 'varētu' reprezentē ierastu *hedžēšanas* veidu, jo marķē teksta autora nepārlicinātību par izteikuma patiesumu, jeb, Kena Hailenda (*Ken Hyland* 2005, 178) vārdiem sakot, ļauj pasniegt informāciju kā teksta autora viedokli, nevis faktu. Šādu izvairīgas attieksmes paušanu min arī Penelope Brauna un Stīvens Levinsons (*Penelope Brown, Stephen Levinson* 1987, viii, ix) kā vienu no pieklājības stratēģijām.

Taču ne visos modālā darbības vārda *varēt* lietojumos vēlējuma izteiksmē to viennozīmīgi var saistīt ar pārlicēbas trūkumu, piem.:

- (5) *Es varētu uzskaitīt vēl.* (2019)
- (6) *Es, protams, varētu jums daudz un ilgi stāstīt par to, cik daudziem maznodrošinātajiem Latvijas iedzīvotājiem, no kuriem daudzi dzīvo reģionos, tas būtu ļoti svarīgi – pacelt minimālo algu līdz 500 eiro mēnesī, bet, es domāju, jums tas viss ir ļoti labi zināms.* (2019)

Uz pārlicēcinātību (6) piemērā norāda iespraudums *protams*. Šos piemērus varētu interpretēt arī kā spējas, nevis iespējamības izteikšanu, taču, kā norāda Džefrijs Līčs (*Geoffrey Leech* 2004, 73, 75), nav iespējams skaidri nodalīt spēju un iespējamību, jo spēja sevī ietver iespējamību, proti, ja kāds spēj ko paveikt, tātad tas ir iespējams. Šeit varētu runāt par teorētisku un faktisku iespējamību. Teorētiska iespējamība norāda, ka kaut kas ir teorētiski jeb vispārīgi iespējams jeb iedomājams, bet neietver norādi uz konkrētās iespējamības īstenošanos, savukārt faktiska iespējamība norāda, ka iespējamība īstenosies, īstenojas vai ir īstenojusies (Declerck, Reed 2001, 235).

Raksta autore uzskata, ka daļījumu faktiskā un teorētiskā iespējamībā latviešu valodā varētu attiecināt uz darbības vārda *varēt* lietojumu īstēnības izteiksmē un vēlējuma izteiksmē. Tā piemēros (5) un (6) teksta autors tikai norāda, ka teorētiski viņš varētu uzskaitīt vēl un varētu daudz un ilgi stāstīt, bet tas nenozīmē, ka viņš grasās to darīt. Tieši otrādi – kā teikts (6) piemēra noslēgumā – *[.] bet, es domāju, jums tas viss*

ir ļoti labi zināms, tāpēc teksta autoram nav nepieciešams turpināt savu stāstījumu. Šāds iespējama dalījums labi parādās arī nākamajā piemērā:

- (7) *Lai atzītu par pamatotu pašvaldības domes atlaišanu, ir jākonstatē, ka pagaidu administrācijas iecelšana ne tikai **varētu**, bet patiešām spēj **mainīt** esošo situāciju [..].* (2019)

Piemērā pretstatīts darbības vārdu *varētu* un *spēj* (kura semantika ir tuva *varēt* (<https://mlvv.tezaurs.lv/spēt>)) lietojums, respektīvi, teksta autors apzinās, ka, lietojot *varēt* vēlējuma izteiksmē, viņš izsaka teorētisku iespējamību, bet ar *spēt* īstenības izteiksmē norāda vienlaicīgi uz faktisku iespējamību un spēju.

Izteikto apsvērumu par dalījumu faktiskā un teorētiskā iespējamībā problemātisku gan padara tādi gadījumi kā (8) piemērs ar *varēt* īstenības izteiksmē līdzīgā konstrukcijā:

- (8) *Tāpēc es par šo tēmu, par to, kā strādā invalīdu asistenti, **varu stāstīt** stundām. Bet nav vērts.* (2019)

Arī šeit teksta autors norāda uz iespējamību stāstīt vēl, bet ar nākamo teikumu – *Bet nav vērts* – pasaka, ka to negrasās darīt.

Skaidrs ir tas, ka pastāv niansēti semantiska atšķirība starp *varēt* lietojumu īstenības un vēlējuma izteiksmē, bet teksta autora izvēles motivācija ne vienmēr ir viegli nosakāma. Pašreizējā piemēru analīze ļauj izteikt pieņēmumu, ka darbības vārds *varēt* vēlējuma izteiksmē saistīts ar nepārliecinātības un teorētiskas iespējamības izteikšanu, izņemot gadījumus, kad teksta autors vēlas akcentēt spēju, kā arī – teorētiska iespējamība ne vienmēr nozīmē pārliecinātības trūkumu un pārliecinātība ne vienmēr saistāma ar faktisku iespējamību, piem., (5) piemērā drīzāk pausta pārliecinātība, bet teorētiska iespējamība, nevis faktiska.

Piemēros (5) un (6) arī redzams, ka ar *varēt* saistīti tieši runāšanas darbības vārdi – *uzskaitīt un stāstīt*. Runāšanas verbu kombināciju ar modālo darbības vārdu *varēt* izcēlusi arī J. Hojnicka (2012, 134), pētot nostājas (ang. *stance*) paušanu Saeimas debatēs, akcentējot, ka šāda konstrukcija teksta autora nostājas paušanu dara uzmanīgāku jeb piesardzīgāku, mazāk subjektīvu un izvairīgu. Piemēri (9) un (10) atspoguļo J. Hojniskas novērojumus, un tajos vērojama teksta autora piesardzība, neuzstājība, piem.:

- (9) *Un vēl es **varētu piebilst**, ka sabiedriskā doma tomēr aizvien vairāk attīstās dzīvnieku tiesību aizsardzības virzienā.* (2009)
- (10) *Pēc manis kaut vai ūdens plūdi – tā **varētu teikt** par pašreizējo mazo pašvaldību attieksmi.* (2020)

Jānošķir gadījumi, kuros *varētu teikt* lietots kā iespraudums ar līdzīgu nozīmi kā *tā teikt*, proti, lai mazinātu izteikuma kategoriskumu un lai norādītu uz domas aptuvenu izpaušmi, minējumu u. tml. (<https://tezaurs.lv/mwe:327495>), piem.:

- (11) *Vai šogad ziņojumā dzirdējām kādu nopietnu vēstījumu par nākotnes izaicinājumiem? Manuprāt, ne! Faktiski gandrīz nav pieminēts Latvijas šī gada, **varētu teikt**, vislielākais eksistenciālais apdraudējums.* (2018)

- (12) *[..] neatkarīgi no tā es ļoti aicinu visus aizdomāties, ka mēs paši, **varētu teikt**, neatbalstām savas valsts, Latvijas, uzņēmēju iespējas – iespējas piesaistīt ārvalstu investorus un radīt jaunas darba vietas. (2020)*

Šajos piemēros varētu pievienoties J. Hojniskas (2012, 134) teiktajam, ka teksta autors ir centies piesardzīgāk paust savu nostāju un mazināt izteikuma kategoriskumu, kas atbilst arī P. Braunasa un S. Levinsona (1987, 225, 226) izvirzītajai pieklājības stratēģijai – būt neviennozīmīgam un būt neskaidram.

2. Darbības vārds **varēt** vēlējuma izteiksmes vienkāršajā tagadnē: ieteikums

Kā novērots raksta autore iepriekšējos pētījumos (piem., Daina 2015, 98), ar darbības vārdu *varēt* vēlējuma izteiksmē iespējams izteikt ieteikumus, kas uzskatāmi par implīcētu pavēli, bet izteikti ar *varēt* vēlējuma izteiksmē, lai mazinātu pavēles tiešumu. Arī Saeimas sēžu stenogrammās ne visi *varētu* lietojuma gadījumi saistāmi tikai ar iespējamību un pieņēmumu izteikšanu, bet arī izsakot ieteikumus vai norādījumus, piem.:

- (13) *Jūs **varētu atnākt** šeit, priekšā, un pastāstīt arī visai sabiedrībai, kā... kā tas notiek. (2019)*
- (14) *Un jūs **varētu atbildēt un pateikt**, cik tad ļoti šī labas pārvaldības prakse tika ievērota tajā brīdī, kad jūs virzījāt budžetu pavadošo likumprojektu paketē virkni likumprojektu, kuri netika saskaņoti ne ar vienu. (2019)*
- (15) *[..], tu tagad **varētu arī šeit paklusēt un tikt** vaļā no [..], lai mūsu bērniem būtu līdzekļi! (2019)*

Piemēros (13)–(15) izteikto ieteikumu, resp., norādījumu, deontiskais aspekts ir samērā tiešs, noteikts, kas tuvojas ekvivalentam ar darbības vārda pavēles izteiksmi, taču ir arī gadījumi, kuri neietver tādu pašu norādījuma vai pavēles intensitāti, piem.:

- (16) *Es saprotu, ka šis likumprojekts ir... nav saistīts ar Rīgas domes vēlēšanām, bet ar neatliekamiem darbiem, kas jāveic, lai uzlabotu pašvaldību sistēmu kā tādu. Un, manuprāt, šis ir viens no tādiem darbiem. Mēs **varētu uzlabot un padarīt** caurskatāmāku administratīvi teritoriālās reformas gaitu un jau šobrīd **papildināt** ar to, ka par pašvaldību administratīvās teritorijas apvienošanu vai sadalīšanu, kā arī par pašvaldības robežu grozīšanu pašvaldība var veikt iedzīvotāju aptaujas un pieņemt kaut kādus lēmumus, balstoties uz tām, skaidri to nosakot. (2019)*
- (17) *Līdz ar to, manā skatījumā, būtu svarīgi tas, ko, starp citu, piedāvā arī pašvaldības, – lai būtu izveidota reformu komiteja, ko vadītu premjerministrs. Tas ir ārkārtīgi svarīgi, lai šis darbs būtu auglīgs. Un tad **varētu padomāt** arī par to, vai mums veidot atsevišķu komisiju Saeimā vai tomēr veikt to diskusiju drusku citā griezumā. (2019)*
- (18) *Jaunā konservatīvā partija, arī jūs **varētu ņemt** šo standartu sev par piemēru. (2019)*

Pēc raksta autores domām, piemēri (16)–(18) atspoguļo vāju ieteikumu bez prasības pēc tūlītējas īstenošanas, par ko liecina konteksta un runas situācijas kopums. Iespējams, tas saistīts arī ar teksta autora uzrunas formu, proti, tiešāku, norādījuma veida ieteikumu gadījumā adresāts ir konkrēts un ieteiktā darbība ir aktuāla konkrētajā brīdī, savukārt vāju ieteikumu gadījumā adresāts ir vispārināts un ieteiktā darbība ir uz tālāku nākotni orientēta.

Literatūrā par modalitāti tiek runāts par tās pakāpēm, šķirot spēcīgu / augstu un vāju / zemu modalitāti (spēcīgu un vāju nepieciešamību, iespējamību u. tml.) (piem., Salkie 2009; Vander Klok 2023, 97). Anna Vernsbija (*Anna Wärnsby* 2006, 33) piedāvā arī īpašu deontiskuma skalu, kas sākas ar obligātuma modālo nozīmi kā spēcīgāko deontiskās modalitātes izpausmi, pārejot ieteikuma modālajā nozīmē kā vājākā modalitātē, savukārt par vāju modalitāti uzskatīta atļaujas izteikšana. Šāda gradācija balstīta teksta autora autoritātes samazināšanās procesā. Ja iespējama šāda pakāpju sistēma, pēc autores domām, pastāv arī iespēja izdalīt intensitātes gradāciju katras modālās nozīmes robežās, proti, spēcīgi vai vāji nosacīts obligātums, ieteikums vai atļauja, kas ir atkarīgi no modalitātes izteikšanas līdzekļa. Izsakot vāju ieteikumu, teksta autora izvēli lietot darbības vārdu *varēt* vēlējuma izteiksmē varētu pamatot ar tā iespējamības dabu, kas adresātam sniedz iespēju neatsaukties ieteikumam / aicinājumam / norādījumam, kā arī sākumā minētā vēlējuma izteiksmes spēja diplomātiski izteikt kādu lūgumu vai aicinājumu, proti, teksta autors meklē veidu, kā izteikties pēc iespējas diplomātiskāk un pieklājīgāk.

Darbības vārda *varēt* vēlējuma izteiksmes lietojums raksturīgs arī jautājuma teikumos, kuros adresātam lūgts ko izdarīt, piem.:

- (19) *Man būtu lūgums – vai mēs **nevarētu reģistrēties**, jo dažiem deputātiem ir jāiet uz preses konferenci un mēs nepaspēsim? ... Tādēļ, pirms deputātu vārdus nolasa, vai mēs **nevarētu reģistrēties**? (1993)*
- (20) *[..] kungs, man ir viens speciāls lūgums jums. Vai jūs **nevarētu paskaidrot** savam kolēģim [..] (No zāles dep. [..]: „Varu!”), ka gribētos tādas... nu, sakarīgākas runas dzirdēt no šīs tribīnes? (2006)*
- (21) *Vai jūs **varētu** varbūt, [..] kungs, **piesēsties** pie jūsu frakcijas deputātiem, lai jums būtu kaut kāda komunikācija? (2019)*
- (22) *[..] kungs, vai jūs **varētu**, lūdzu, **izskaidrot**, kas VARAM budžetā ir paslēpts zem pozīcijām... vairākām pozīcijām. (2019)*

Šajos piemēros novērojama sākumā minētā vēlējuma izteiksmes funkcija – diplomātiski izteikt kādu lūgumu, aicinājumu (Paegle 2003, 117), taču *varēt* lietojums padara teksta autora izteiksmi vēl pieklājīgāku tā iespējamības semantikas dēļ, proti, tas ļauj netiešāk, neuzstājīgāk panākt vēlamo, liekot adresātam domāt, ka tam pastāv izvēles iespējas. Uz šādu pieklājīgu, neuzstājīgu attieksmi norāda arī citi izteiksmes līdzekļi – lietvārda *lūgums* lietojums (19) un (20) piemērā un izsaukmes vārda *lūdzu* lietojums (22) piemērā, partikula *varbūt* (21) piemērā, darbības vārda *varēt* noliegums (19) un (20) piemērā, kā arī pats domas formulējums jautājuma teikumā, ko ievada partikula *vai*.

No teksta autora skatpunkta *varēt* vēlējuma izteiksmē šādās situācijās kalpo kā viens no pieklājīgas izteiksmes līdzekļiem, taču teksta adresātam tas paver iespējas manipulēt, par piemēru ņemot jau iepriekš minēto gadījumu:

- (23) *[..] kungs, man ir viens speciāls lūgums jums. Vai jūs **nevarētu paskaidrot** savam kolēģim [..] (No zāles dep. [..]: „**Varu!**”), ka gribētos tādas... nu, sakarīgākas runas dzirdēt no šīs tribīnes? (2006)*

Jautājot *Vai jūs **nevarētu paskaidrot** [..]*, teksta autors burtiski jautā par teksta adresāta spēju vai iespēju ko izdarīt, uz ko arī adresāts atbild – *Varu!* Teksta adresāts neapgalvo, ka viņš to izdarīs, proti, paskaidros, viņš tikai apliecina, ka to var. Adresāts ir atbildējis jautājuma autoram, un nekādai atbilstošai rīcībai arī nebūtu jāseko, līdz ar to teksta autora mērķis nebūtu sasniegts. Taču teksta autora pieklājīgās izteiksmes modelis latviešu valodas pratējam ir zināms un saprotams, tāpēc adresātam būtu jāuztver teksta autora nolūks un nosauktā darbība jāīsteno. Teksta adresāta manipulēšanas gadījumā darbības vārda *varēt* lietojums izmantots kā valodas spēle.

3. Darbības vārds *varēt* vēlējuma izteiksmes saliktajā tagadnē

Vēlējuma izteiksmes saliktā tagadne izsaka iepriekš notikušas darbības seku vērtējumu (Kalnača 2013, 496). Darbības vārds *varēt* vēlējuma izteiksmes saliktās tagadnes konstrukcijā norāda uz kādu iespējamību vai tās neesamību, ja nolieģumā, taču darbības vārds *varēt* lokāmā darāmās kārtas pagātnes divdabja formā norāda, ka šī iespējamība vai tās neesamība bijusi pagātnē, piem.:

- (24) *Visumā ir jāsaka, ka darbība bijusi vērtīga un sekmīga, un nez vai kāda cita persona to **būtu varējusi** daudz labāk izdarīt. (1994)*
- (25) *Bez Sorosa fonda atbalsta daudzi Latvijas zinātnieki **nebūtu varējuši** tikt uz starptautiskām zinātniskām konferencēm, **nebūtu varējuši** nodibināt zinātniskos kontaktus, un tādējādi būtu bremsēta mūsu valsts tālākā attīstība. (1997)*
- (26) *Es negribu teikt un slavēt, ka mēs esam ļoti tālu uz priekšu tikuši ar savu valsti šajos beidzamajos septiņos gados. Teorētiski mēs **būtu varējuši** daudz tālāk tikt. Neko nevar darīt, jo mūsu Saeima ir tāda, kādu ievēlēja mūsu pilsoņi. (1998)*

Šajos piemēros izteikta norāde, ka minētās iespējamās darbības būtu vai nebūtu īstenojušās, ja būtu vai nebūtu izpildījušies minētie nosacījumi.

Arī ar saliktās tagadnes formu var tikt izteikti ieteikumi, kas gan vairs nav aktuāli un drīzāk ir kā pārmetums par to, ko un kā labāk vajadzēja darīt, piem.:

- (27) *Par to ir jādomā savlaicīgi, un ministrija liecina par savu savlaicīgo domāšanu, lai gan patiesībā tas **būtu varējis būt** vēl agrāk, tad mēs ilgāku laiku būtu diskutējuši un vairāk iepazinušies ar šo materiālu. (1994)*
- (28) *Ja šīs likuma izmaiņas ir vajadzīgas, tad kāpēc tās netika izdarītas jau vairākus gadus iepriekš? Taču, ja 530 izmaiņas ir jātaisa vienā rāvienā, tad tur kaut kas nav kārtībā. Vismaz Advokātu kolēģija **būtu varējusi** tos **apskatīt** un mums **paziņot**, ka viss ir kārtībā... (1998)*

Korpusā reģistrēts arī piemērs, kur teksta autors sākotnēji darbības vārdu *varēt* lietojis vēlējuma izteiksmes saliktajā tagadnē, taču uzreiz pēc tam vienkāršajā tagadnē, proti:

- (29) *Tā tad tajā laikā es biju it kā nācījas sirdsapziņa, es būtu varējis izvirzīt šos te cilvēkus padomei, es varētu pats tikt ievēlēts, bet nu tagad, kad esmu ievēlēts Saeimā, es, protams, vairs neesmu nekas, man nevar uzticēt neko.* (1995)

Saliktās tagadnes lietojums norāda uz darbību pagātnē, kas būtu varējusi notikt, bet nav notikusi, savukārt vienkāršās tagadnes lietojums norāda uz nākotni orientētu darbību, proti, rodas iespāids, ka teksta autors izsaka varbūtību / iespējamību, ka viņš tiks ievēlēts, taču konteksts un situācija kopumā liecina, ka runa joprojām ir par iespējamību, kas būtu varējusi īstenoties pagātnē.

Secinājumi

Modālā darbības vārda *varēt* lietojuma vēlējuma izteiksmē analīze rāda, ka abu iespējamības izteikšanas līdzekļu kombinācija saistāma ar teksta autora nepārlicinātību, nenoteiktību par izteikuma saturu, kā arī tā liecina par autora piesardzību un centieniem nebūt uzstājīgam. Tas ļauj teksta autoram vairāk distancēties no izteikuma satura un pasniegt to kā savu viedokli, ne faktu, tādējādi mazinot savu atbildību par tā patiesumu.

Izmantojot darbības vārdu *varēt* vēlējuma izteiksmē, lai adresātam ieteiktu ieteikumus vai slēptus norādījumus, šāda izteiksme mazina pavēles / norādījuma tiešumu. To panākt palīdz modālā darbības vārda *varēt* un vēlējuma izteiksmes iespējamības daba, kas adresātam sniedz iespēju neatsaukties ieteikumam / aicinājumam / norādījumam.

Šādus teksta autora paņēmienus varētu skaidrot ar pozitīva paštēla saglabāšanas centieniem, ievērojot kādu no pieklājības stratēģijām, proti, mazināt uzstājību, izvairīties no konkrētiem apgalvojumiem, izteikties neviennozīmīgi un neskaidri, tiekties pēc vienprātības.

Avoti

- Auziņa, Ilze et al. 2018. *LR 5.–12. Saeimas sēžu stenogrammu korpuss (Saeima)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/50>
- Bussmann, Hadumod. 2006. *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. Trauth, Gregory, Kazzazi, Kerstin (transl., eds.). London: Taylor & Francis.
- Collins English Dictionary*. Pieejams: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>
- Jērāne, Santa et al. 2023. *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca 2023*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/88>
- Matthews, Peter Hugoe. 2014. *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acref/9780199675128.001.0001>
- Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Spektors, Andrejs et al. 2022. *Tēzauris.lv 2022*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka. Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/66>

Literatūra

- Brown, Penelope, Levinson, Stephen. 1987. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chojnicka, Joanna. 2012. *Linguistic Markers of Stance in Latvian Parliamentary Debates. A Study Based on Recordings of Sitzings of the Latvian Parliament*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.
- Daina, Anete. 2015. Darbības vārda *varēt* modālā semantika un funkcijas latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma*. 6, 89–102. <https://doi.org/10.22364/vnf.6>
- Declerck, Renaat, Reed, Susan. 2001. *Conditionals: A Comprehensive Empirical Analysis*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110851748>
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood. 2002. On Grammar. *Collected Works of M. A. K. Halliday*. Vol. 1. Webster, Jonathan (ed.). London / New York: Continuum International Publishing Group.
- Hyland, Ken. 2005. Stance and engagement: a model of interaction in academic discourse. *Discourse Studies*. 7 (2), 173–192. <https://doi.org/10.1177/1461445605050365>
- Ivulāne, Baiba, Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārdu gramatiskās resp. sintaktiskās funkcijas. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 462–470.
- Kalnača, Andra. 2013. Darbības vārds (verbs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 456–595.
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2022. The verb *vajadzēt* ‘to need, must’ in Latvian: its Livonian origins, modal and distributional features. *Eesti Ja Soome-Ugri Keeleteaduse Ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*. 13 (1), 91–120. <https://doi.org/10.12697/jeful.2022.13.1.04>
- Kranich, Svenja. 2011. To hedge or not to hedge: The use of epistemic modal expressions in popular science in English texts, English–German translations, and German original texts. *Text & Talk*. 31 (1), 77–99. <https://doi.org/10.1515/text.2011.004>
- Larrea, Paul. 2003. Irrealis, past time reference and modality. *Modality in Contemporary English*. 44, 21–45. <https://doi.org/10.1515/9783110895339.21>
- Leech, Geoffrey. 2004. *Meaning and the English Verb*. 3rd ed. Harlow: Pearson Education Limited. <https://doi.org/10.4324/9781315835464>
- Lyons, John. 1977. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. Rīga: Zinātne.
- Palmer, Frank Robert. 2001. *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139167178>
- Salkie, Raphael. 2009. Degrees of modality. *Modality in English: Theory and Description*. Salkie, Raphael, Busuttil, Pierre, Auwera, Johan van der (eds.). Berlin: Mouton de Gruyter, 79–103. <https://doi.org/10.1515/9783110213331>
- Vander Klok, Jozina. 2023. Discourse contexts targeting modality in fieldwork: A revised modal questionnaire. *Modality in Underdescribed Languages*. Vander Klok, Jozina, Rech, Núbia Ferreira, Guesser, Simone (eds.). Berlin / Boston: De Gruyter Mouton, 95–140. <https://doi.org/10.1515/9783110721478-004>

- Wärnsby, Anna. 2006. (De)coding modality: the case of *must, may, måste and kan*. *Lund Studies in English*. 113. Thormählen, Marianne, Warren, Beatrice (eds.). Doctoral Thesis (monograph). Sweden: Lund University.
- Zhang, Jinghua. 2019. A semantic approach to the English modality. *Journal of Language Teaching and Research*. 10 (4), 879–885. <http://dx.doi.org/10.17507/jltr.1004.28>

Summary

The focus of the study is on Latvian modal verb *varēt* ‘can, may’ and its use in conditional mood. The source of research consists of verbatim reports from the Corpus of the *Saeima* (parliament of Latvia). The analysis of modal verb *varēt* ‘can, may’ in conditional mood is based on determination of modal meanings and interpretation of the motivation behind the use of it. The analysis of examples shows that the use of modal verb *varēt* in the conditional mood indicates the text author’s uncertainty, precaution and non-insistence, therefore expressing a weaker possibility. In a different situative context, verb *varēt* in the conditional mood can also express a suggestion of the addressee that sometimes could be considered as a command, and imperative could be used instead, whereas the analysis of examples shows that the conditional mood of *varēt* makes the command more indirect, polite and diplomatic. It is possible to conclude that the use of modal verb *varēt* in the conditional mood is connected with politeness strategies, enabling the author to keep or create a certain self-image.

Keywords: modality; modal verb; conditional mood; possibility; suggestion.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)